TREPTE ŞI ASPECTE SPIRITUALE NUANŢATE ÎN CONFIGURAREA LOGICII FORMALE

Spiritual stages and aspects in the configuration of formal Logics

Eugeniu NISTOR[1]

Abstract

As a science studying the laws of reason, Logics has known, like all the other sciences, a long and winding path. From the history of this path until the funding of Logics as formal science, there are certain stages that cannot be eluded, no matter if they are richer or poorer from a spiritual perspective, since they anounce the manifestations of human thought during the oriental antiquity (in the ancient Chinese and Indic cultures), which will later be settled into conceptual structures during the illuminated age of the Greek cities - all of these based on the support of the presocratic thinkers and of the sophists and, most of all, by the major contribution of the three teachers of humanity: Socrates, Plato and Aristotle.

Keywords: argument, demostration, Rhetorics, sophist thinking, formal logic.

1. Consideraţii generale

Denumirea de *logică* provine de la grecescul *logos*, termen polisemantic, cu multiple sensuri şi semnificaţii, adică: *raţiune, idee, cuvânt, ordine*. Semnificaţia proprie a logicii este aceea de ştiinţă a demonstraţiei, a legilor de raţionare, a regulilor şi normelor de gândire corectă. Propriu-zis logica se ocupă de *studiul inferenţelor* (în latineşte *inferre* = a duce, a introduce), adică a operaţiei de derivare a unui enunţ din altul, cu scopul de a stabili între *inferenţe valide* (adevărate) şi *inferenţe nevalide* (false).

Ca şi gramatica şi matematica, logica este o *ştiinţă formală,* operând cu o serie întreagă de abstractizări. Abstracţiunea, trebuie să precizăm, este o categorie filosofică opusă concretului, desemnând proprietăţile esenţiale şi generale ale obiectelor, minus particularităţile lor concrete (senzoriale). Studiile de antropologie culturală ne arată că procesul de abstracţiune s-a rafinat continuu. Încă din cele mai îndepărtate vremuri, gândirea omului trăitor în societăţile primitive era bazată mai mult pe imagini şi, în mai mică măsură, pe concepte abstracte. Aşadar, el era marcat direct de realitatea înconjurătoare, de care era strâns ancorat prin simţurile sale: „Realitatea se reflectă în spiritul său ca într-o oglindă, sau suferind în orice caz o prelucrare conceptuală redusă, faţă de elaborarea mentală a materialului în conştiinţa civilizatului.”[2] Apoi, civilizându-se, acesta s-a îndepărtat tot mai mult de realitatea imediată, creând o alta, cu dimensiuni teoretice, care s-a aşezat în timp ca o plasă peste existenţă, făcând ca realitatea să transpară de sub ea foarte vag. Omul civilizaţiei s-a pervertit până-ntr-atât că a permis formularea supoziţiei conform căreia „primitivul se ataşează direct lumii sensibile, trăind-o, pe când civilizatul se detaşează de lumea sensibilă, gândind-o.”[3] Această trecere de la reacţiile pur

[1] Assistant prof. PhD, “Petru Maior” University of Târgu-Mureş.
[2] Anton Dumitriu – *Istoria logicii, vol. I*, Ed. Tehnică, Buc., 1993, ed. a III-a, revăzută şi adăugită, p. 30
[3] Ibidem

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

instinctuale la reflecţie este numită *raţiune* sau *proces de logicizare*. Dar, oare, chiar reprezintă ea un „avantaj" pentru fiinţa umană?!

Cercetătorul şi savantul Lucien Lewy-Bruhl (1857-1939), sociolog şi antropolog francez de marcă, analizând mentalităţile primitive ale tribului Bororo, a constatat cum un membru al acestuia s-a declarat a fi, în acelaşi timp, şi om şi papagal (denumit „arara") – situaţie în care sunt clar încălcate principiile elementare ale identităţii şi contradicţiei. Teza lui Lewy-Bruhl, *a derapajului logic* al insului primitiv, expusă în lucrările sale – *Funcţiile mentale în societăţile inferioare* (1910) şi *Mentalitatea primitivă* (1922) – a fost socotită, mai târziu, lipsită de temei, dovedindu-se că primitivul avea, de fapt, o raţiune de acelaşi fel cu cea a omului modern, în ciuda *participaţiei* şi implicării sale la / în ritualurile totemice şi ceremoniile religioase specifice.

Constatări similare celor lui Lewy-Bruhl a făcut şi etnologul şi antropologul (tot francez) Claude Levi-Strauss (n.1908), promotor al analizei structurale, în lucrările sale – *Antropologia structurală* (1958), *Gândirea sălbatică* (1962) şi *Totemismul azi* (1965) – dar, de această dată, cu cercetări extinse la modul de gândire al unor comunităţi înapoiate din zilele noastre.

Însă şi savanţii secolului XX ne-au pus, uneori, în faţa unor constatări paradoxale: cercetând natura electronului, fizicienii au observat cu surprindere *natura duală* sub care se manifestă aceasta: atât sub formă de undă, cât şi de corpuscul – sfidând toate legile *logicii bivalente,* clasice, structurate pe două valori: *adevăr* şi *fals*. În aceste situaţii bizare a trebuit să se recurgă la *logicile polivalente,* în cadrul cărora propoziţiile pot lua mai multe valori, precum: *adevăr, fals* şi *o a treia valoare*, adesea cu o semnificaţie intuitivă. În *Trilogia cunoaşterii*, problematizând *dualitatea undă-corpuscul al luminii*, gânditorul Lucian Blaga arată cu claritate că natura contrară a acestor proprietăţi, care se „scindează" în alte însuşiri decât cele iniţiale (adică în continuitate şi energie), l-au îndemnat să recurgă la o metodă proprie de analiză, şi anume la *metoda antinomiei transfigurate*.

Utilizarea logicii în analizele şi demonstraţiile filosofice, nu înseamnă că aplicabilitatea ei se rezumă doar la atât: încă din antichitate, instrumentarul logic al lui Aristotel urmărea stabilirea unui raport echilibrat între logică şi retorică, în vederea construirii unui discurs argumentat, veridic şi nemanipulator. Legat de acest aspect, în cursul său de *Logică*, de la 1898 (conţinând prelegerile ţinute la Universitatea din Iaşi, în anii 1863-1872, şi la cea din Bucureşti, începând cu 1884), Titu Maiorescu, spiritul rector al mişcării junimiste, arată că: „Logica s-a născut din trebuinţa retorică de a produce convingerea unui discurs în auditori", dar şi că, în timp, „deosebirea cea mare, ce desparte Logica de Retorică, nu a putut să rămână ascunsă."[4] Profesorul face apoi distincţiile necesare între cele două ştiinţe: în timp ce oratoria urmăreşte să emoţioneze auditoriul, „capul logic, din contra, vrea să convingă mintea rece în mod statornic, indiferent dacă pune în joc emoţiunea trecătoare a simţămintelor şi plăcerea estetică..."[5]

[4] Titu Maiorescu – *Logica*, Universitatea Bucureşti, 1898, p. 8
[5] Ibidem

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

Aşadar, putem pune *funcţiile logicii în acord* atât cu *filosofia,* cât şi cu *oratoria* – cu accentul, aici, mai apăsat pe genul judiciar, unde argumentele în acuzare, în apărare şi în stabilirea verdictului trebuiesc umplute cu un însemnat conţinut logic. Nu putem trece cu vederea utilizarea logicii în *teologie*, în special pentru analiza unor enunţuri legate de argumentul ontologic al existenţei lui Dumnezeu – prilej continuu de dezbateri aprinse şi procese publice, de la scolastici încoace –, după cum nu poate fi ignorată utilizarea ei în *medicină,* începând cu secolul II, d. Chr., gând medicul Galien a recurs la raţionament pentru stabilirea diagnosticului medical. Mai nou, logica secondează cu succes, *ca metodă ipotetico-deductivă,* diverse *ştiinţe empirice,* ca: fizica, chimia, biologia, dar şi *unele ştiinţe socio-umane*, cum sunt: lingvistica, psihologia, sociologia, istoria, antropologia, economia etc. Mai vechea relaţie cu *matematica* se completează cu utilizarea procedeelor logice în *cibernetică*, în activitatea robotică, în inteligenţa artificială şi în limbajul programat al computerelor.

Pornind de la mecanismul de întemeiere a unor inferenţe valide şi de descoperire sau respingere a unor inferenţe nevalide, putem vorbi, în fond de două discipline distincte: I.- Logica formală clasică sau Logica generală şi II.- Logica modernă sau Logica simbolică (numită şi Logică matematică sau Logistică). Dintre acestea, în studiul nostru, ne vom referi cu precădere la elementele esenţiale ale Logicii generale, punând accentul pe acele legi, principii şi reguli care dau forţă argumentativă în procesul de comunicare interumană.

Dar într-o carte fundamentală a ştiinţelor umaniste contemporane, fiind vorba de *Tractatus Logico-philosophicus* (publicată la Leipzig, în 1921), a filosofului Ludwig Wittgenstein, recunoscut drept unul dintre reprezentanţii filosofiei semantice (o tendinţă în filosofia modernă, de natură neopozitivistă), sunt făcute următoarele aprecieri: „Logica nu este o disciplină, ci o imagine oglindită a lumii. Logica este transcendentală" (adică *a priori*!) – propoziţia 6.13; completând apoi: „Nu credem *a priori* într-o lege a conservării, ci *cunoaştem a priori* posibilitatea unei forme logice" – propoziţia 6.33.[6]

Putem recunoaşte, aşadar, în vecinătatea conceptelor *tari* ale lui Wittgenstein, şi, totodată, putem conchide că dacă Filosofia este ştiinţa absolutului, atunci Logica este metodologia acesteia, adică propedeutica, care veghează ca ideile şi teoriile emise să aibă raţiune şi consistenţă şi să nu alunece în nepermise contradicţii!

2. Prefigurări ale logicii

Logica orientală. Mentalitatea specifică indivizilor primitivi, care nu au concepte abstracte bine delimitate, bazându-se mai mult pe imagini, reprezintă o bizarerie. Specialiştii au stabilit că, totuşi, logica lor este construită pe structura de Adevăr şi Fals, conform schemei **A** şi **–A**, dar că, uneori, din această contradicţie, este evident că tocmai conceptul **A** nu este clar definit, pentru ca lucrul să nu fie nici **A**, nici **–A**. Cercetările lui Lewy-Bruhl şi Levi-Strauss sunt elocvente în această privinţă, ei arătând că există o

[6] Ludwig Wittgenstein – *Tractatus Logico-philosophicus*, traducere, cuvânt introductiv şi note de Alexandru Surdu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 112, respectiv p. 115

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

„vârstă" a omului, când peste mintea lui stăruie o ceaţă deasă, hipnotică, susceptibilă a fi categorisită chiar „prelogică".

Totuşi, primele dovezi umane ale interesului metodic pentru stabilirea unui ansamblu de reguli şi introducerea ordinii în vederea obţinerii unei gândiri corecte, operaţionale, o avem în Orientul antic. Aceasta ţinându-se cont de faptul că în acest domeniu se operează cu: definiţii, propoziţii, judecăţi, categorii, concepte şi raţionamente.

Logica chineză. În China antică, în condiţiile proprice ale unei civilizaţii milenare şi a unei culturi spirituale de mare fineţe şi subtilitate, gândirea logico-filosofică a fost marcată de afirmaţii şi concepţii enigmatice şi chiar paradoxale, cum sunt cele din cartea lui Lao-tse, *Tao-te-King*, precum: „Non-activitatea lucrează!"; „O, lucraţi fără fapte!" sau: „Ce este mare trebuie să-l vedeţi în ceea ce este mic!"; sau: „Ceea ce este greu cântăreşte cât timp este uşor" etc. Existenţa şcolilor de filosofie, ca „şcoală cosmologică" (Yin-Yankia), ca „şcoală a învăţaţilor" (Ju-Kia), şcoala lui Mao sau Moismul (Mo-Kia), şcoala numelor (Ming-Kia), şcoala logiştilor (Fa-Kia), şcoala lui Tao sau Taoismul, determină o puternică emulaţie a gândirii, de la argumentare şi raţionamentul clar, imbatabil, până la sofism şi propoziţiile paradoxale. Astfel, în *dialectica moistă* sunt lămuriţi unii termeni şi unele noţiuni logice: „Dialecticismul desparte adevărul de fals, cercetează ce este ordonat şi ce nu este, lămureşte egalitatea şi diferenţa, caută raportul dintre vorbe şi realitate, hotărăşte asupra a ceea ce este avantajos şi dezavantajos, înlătură îndoiala, cugetă asupra esenţei lucrurilor, discută asemănarea expresiilor, caută prin nume să sesizeze realitatea, să exprime prin cuvinte sensul, să descopere temeiurile prin critică, unele el le acceptă prin analogie, altele le concede după analogie."[7] În aceeaşi lucrare a lui Mo-tse sunt date câteva definiţii nominale, precum: „A elogia înseamnă a arăta frumuseţile"; „A critica înseamnă a arăta răul"; „Un lucru ce nu este în întregime precizat se explică prin: asemănător"; „Dublu înseamnă îndoit"[8] Apoi, avem o variantă argumentativă în şapte trepte: (1) ceea ce este *limitat* (yu) este ceea ce nu este universal; (2) ceea ce este *fals* este ceea ce în fapt nu este aşa; (3) *imitaţia* (hsiao) constă în a lua un model. Prin urmare, dacă modelul este adecvat imitaţiei, raţionamentul este corect. Dacă nu este adecvat imitaţiei, raţionamentul este fals. Aşa este hsiao; (4) *comparaţia* (pi) constă în a lua un lucru pentru a explica un altul (adică raţionamentul prin analogie); (5) *paralelizarea* (nou) este compararea termenilor (sau propoziţiilor) şi găsirea că ei sunt în complet acord; (6) *concluzia* (yuan) constă în a spune: eşti de cutare sau cutare natură, pentru ce aş refuza să admit că eşti de cutare sau cutare natură?; (7) *extensiunea* (thui) constă în a considera că ceea ce cineva nu acceptă este identic cu ceea ce nu este acceptabil şi admite aceasta.

Filosoful Thui-Tse (sau Tuei-shi, trăitor în sec IV î. Chr.) este considerat cel mai faimos „sofist" chinez, fiind autorul unor paradoxe care a dat mare bătaie de cap interpreţilor, precum cele *contra realităţii spaţiului*: „Cerul este tot atât de jos ca şi pământul"; sau: „Sudul este nemărginit şi totuşi are graniţă"; „O broască ţestoasă este mai lungă decât un şarpe"; „Roţile unui car nu ating pământul". Alte paradoxe, ale aceluiaşi,

[7] Anton Dumitriu – *Istoria logicii, I,* ed. cit., p. 41
[8] Ibidem, p. 43

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

sunt *împotriva realităţii timpului*: „Soarele apune când se află la zenit şi creaturile mor când se nasc"; „Dacă cineva pleacă azi la Yueh, ajunge ieri"; „Un mânz orfan nu a avut mamă". După cum unele paradoxe caută să dovedească, pe diverse căi, că *lucrurile nu au proprietăţile care li se atribuie*: „Inelele legate sunt despărţite"; „O găină are trei picioare"; „Un câine negru este alb". Apoi, paradoxe prin care se arată că *deosebirile dintre clase, în care se despart lucrurile, nu există în realitate*: „Un cui are coadă"; „Munţii vorbesc, deci sunt însufleţiţi"; „Un cal ouă ca o pasăre"; „Un câine poate să fie considerat ca o oaie". Dar filosoful chinez a formulat şi *paradoxe privind direct unele noţiuni logice*: „O asemănare mare nu se deosebeşte de o asemănare mică"; „Definiţiile nu-şi ajung niciodată scopul. Oricât de departe am putea să mergem cu ele, nu vom ajunge la sfârşit."; „Un câine nu este un căţeluş". Dar şi *paradoxe relative, referitoare la cunoaştere*: „Focul nu este cald"; „Ochiul nu vede"; „Un cal galben şi o vacă neagră sunt trei". Deşi astăzi sunt lipsite de semnificaţie reală, părând a fi doar simple jocuri paradoxale, sofismele vechilor chinezi pot fi apropiate de concepţia indiană *Maya,* care considera existenţa o efemeridă iluzorie.

Logica indiană. Gândirea indiană este marcată de maniera proprie a acestui popor de a privi lumea, configurând *o structură specifică,* axată pe: 1. *Karma şi transmigraţia sufletelor*, unde karma este o lege a cauzalităţii care determină ca trăirile fiecărui individ să lase în urmă un fel de energie influienţând bucuriile şi tristeţile, în funcţie de cum i-au fost acţiunile: *bune* sau *malefice*; iar dacă aceste aspiraţii nu au putut fi atinse în viaţă, ele vor fi transferate într-o existenţă viitoare a individului; 2. *Doctrina eliberării (Mukti)* explică efortul metodic prin care individul poate să scape de ciclul naşterilor şi al renaşterilor continue; 3. *Atitudinea pesimistă* faţă de lume şi credinţa optimistă în scopul final; 4. *Calea spre desăvârşire – Sădhana.*

Doctrinele filosofice indiene şi inclusiv unele chestiuni de logică, sunt de găsit în scrierile *Vedelor* – Rig-Veda (ştanţele laudative), Yajur –Veda (colecţia formulelor sacrificiale), Sama-Veda (ştiinţa melodiei) şi Atharva-Veda (incantaţiile sacerdotale) –, dar şi în *Mimăsă* (care înseamnă cercetare prin gândire), *Vedanta* (adică punct de vedere), *Sămkhya* (care înseamnă număr), *Yoga* (conţinând tehnicile ascetice prin care se poate evada din prizonieratul manifestării iluziei, ajungându-se la atingerea principiului absolut – *Brahman*), *Nyăia* (exprimând o teorie atomistă, dar şi principiul conform căruia întregul rău decurge din argumentările false).

Tabla categoriilor logice este formulată în *Nyăya* astfel: 1. Substanţa; 2. Calitatea; 3. Acţiunea; 4. Generalitatea; 5. Specificitatea; 6. Coexistenţa. În aceeaşi lucrare sunt abordate aspectele logice ale *cunoaşterii valide* – pramă – cuprinzând: *I. Percepţia*, considerată primară şi originală, care poate fi nedeterminată (ca în propoziţia „Văd ceva") sau determinată (ca în propoziţia „Văd un Brahman"); *II. Deducţia* – anumiti – care cunoaşte silogismul, chiar dacă el încă nu apare în forma pură (aristotelică), ca în exemplul: „Oriunde este fum, este foc" (unde *fum*= termenul mediu, *foc*=termenul minor); „Pe acest munte este fum (unde *munte*=termenul major, *fum*=termenul minor); "Deci pe acest munte este foc" (unde s-a dedus existenţa termenului minor); *III. Inducţia prin analogie* – upamiti – care se referă la atribuirea unui nume unui obiect (cu exemplul cuiva căruia i se

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

descrie un animal – să zicem rinocerul – pe care nu l-a văzut niciodată, dar care i-a fost descris ca având talia unui elefant mic, cu corn în frunte – pe care îl întâlneşte, apoi, întâmplător într-o pădure şi îl identifică cu precizie, în baza cunoaşterii prin analogie; IV. *cuvântul* – sabda – considerat a fi specific uman şi de obârşie divină.

Canonul budist. Logica budistă se pare că a apărut ca o schismă a religiei brahmane, fiind, scris în limba *păli* (o limbă indiană), dar şi în sanscrita mixtă şi sanscrita pură, ultima fiind şi limba clasică a *Vedelor*. Printre şcolile derivate din budism ar trebui menţionată în special *sautrăntika*, axată pe un realism critic, grupând şi ordonând în totalitate elementele existenţei, în număr de 47, împărţite în cinci grupe, astfel: 1. *Materia – rupa*, cuprinzând patru forme primare – *upădâna*, şi alte patru derivate – *upădâna-rupa*; 2. *Sentimentele – vedană* – adică plăcerea, suferinţa şi starea neutră; 3. *Indiciile,* cuprinzând cinci organe ale simţului extern – *samjnă* şi mentalul – *citta;* 4. *Conştiinţa – vijnăna* – propulsând şase elemente, corespunzătoare celor şase simţuri; 5. *Forţele – samskăra*. Specialiştii au remarcat că logica budistă se axează pe două moduri de cunoaştere – *cunoaşterea imediată* şi *cunoaşterea mediată* – semănând uluitor de mult cu *sursele cunoaşterii* enunţate şi teoretizate, peste mai bine de două milenii, de către filosoful german Immanuel Kant, adică *sensibilitatea* şi *intelectul*, care au origine comună (dar rămasă necunoscută) şi mijlocesc *cunoaşterea obiectelor a priori* (prima) şi *gândirea* (cea de-a doua).

3. Logica greacă presocratică

Interpretarea dialectică spontană a fenomenelor naturii şi a vieţii politice, deosebit de frământate şi tumultoase, dinamismul relaţiilor comerciale din bazinul Mării Mediteraniene – sunt câteva caracteristici care au influienţat în chip progresist evoluţia gândirii greceşti încă din sec. VII î. Chr.

Şcoala milesiană. Filosofii ionieni – Thales din Milet, Anaximandru şi Anaximene – preocupaţi să descopere fenomenele şi ordinea naturală a lucrurilor (cosmosul), au ajuns să constate unele raporturi constante şi permanente, precum conceptele de Fiinţă sau Existenţă, Unu şi Multiplu, Mişcare şi Repaos, Ordine şi Haos, dar şi acela de Principiu al lumii – ca Apa, la Thales, Apeironul (element inepuizabil, nepieritor şi indestructibil), la Anaximandru, sau Aerul, la Anaximene.

Pitagora (580-500 î. Chr.) şi şcoala pitagoreică. Doctrina logico-filosofică a celebrului geometru antic, autor al teoremei care îi poartă numele, poate fi schematizată astfel: din Unitatea şi Doimea nedefinită se nasc numerele – din numere punctele, din puncte liniile, din linii figurile plane sau suprafeţele, din suprafeţe figurile solide, din figurile solide corpurile sensibile – ale căror elemente constante sunt patru: focul, apa, pământul şi aerul –, iar din aceste elemente este configurat Universul care este însufleţit, „dotat cu raţiune, cuprinzând în mijlocul lui pământul, care este tot sferic şi locuit de jur împrejur.”[9] Observăm cum finalul gândirii pitagoreice este chiar încununarea teoriei geocentrice.

[9] Diogenes Laertios – *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor, vol II,* trad din limba greacă de C. I. Balmuş, comentarii de Aram M. Frenkian, ediţie îngrijită de Ion Acsan şi Adelina Piatkowski, colecţia „Biblioteca pentru toţi”, Editura Minerva, Bucureşti, 1997, p.147

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

Stabilirea unor raporturi între numere şi lumea inteligibilă au dus la descoperirea unei serii de zece opoziţii, în cadrul cărora numerele impare au ceva imperfect şi nemărginit iar cele pare sunt perfecte şi mărginite, acestea fiind: 1. Finit şi Infinit; 2. Par şi Impar; 3.Unu şi Multiplu; 4. Dreapta şi stânga; 5. Masculin şi Feminin; 6. Mişcare şi Repaos; 7. Drept şi Strâmb; 8. Lumină şi Întuneric; 9. Bine şi Rău; 10. Pătrat şi Dreptunghi. Preocupările logico-filosofice ale lui Pitagora şi cele ale discipolilor săi s-au îndreptat, în mod evident, spre determinarea *Principiului tuturor lucrurilor*, pe care l-au identificat în numere, stabilind că „lucrurile sunt numere" şi punând astfel bazele unei ştiinţe pure – matematica. Ca şcoală de filosofie şi geometrie „gândirea pitagoreică funcţionează efectiv ca gândire logică, ridicându-se la un grad de abstracţiune care este al celei mai exacte ştiinţe: ştiinţa numerelor."[10]

Şcoala eleată (din Eleea, Italia de Sud). Xenofon din Colofon (365-475 î. Chr.) a fost contemporan cu Pitagora şi, de asemenea, preocupat de descoperirea principiului: „Pentru el, principiul unic este unul şi acelaşi lucru cu cosmosul, adică ceea ce el exprima prin formula: Unul şi Totul."[11]

Parmenide, discipol al lui Xenofon, considerat adevăratul fondator al şcolii eleate, arată legătura strânsă dintre gândire şi existenţă – adică „numai ceea ce este gândibil există şi numai ceea ce există este gândibil. Gândirea este identică cu obiectul gândirii"[12] Logica lui Parmenide poate fi concentrată în două propoziţii simple: *Fiinţa sau existentul există; Non-Fiinţa sau non-existentul nu există.*

Zenon din Eleea, amic şi discipol al lui Parmenide, exprimă cel mai bine preocupările de identificare ale adevărului eleatic, instituind o metodă proprie, cunoscută astăzi drept *metoda reducerii la absurd*, prin care, într-o primă etapă, teza adversarului este considerată adevărată, în mod ipotetic, pentru ca mai apoi, prin tot felul de argumente să se ajungă la contradicţii. Acestea sunt cunoscute drept paradoxele sau aporiile lui Zenon, referindu-se la spaţiu, dihotomie şi iluzia mişcării (unele semănând celor formulate de gânditorul chinez Tuei-ţe).

În privinţa *spaţiului*, Zenon combate cu argumente împotriva celor care susţin că spaţiul există separat de corpuri, într-o demonstraţie iniţială arătând că dacă spaţiul există, atunci acesta trebuie să existe într-un alt spaţiu, şi acesta, la rândul lui, într-un alt spaţiu, şi tot aşa, la infinit; concluzia fiind că spaţiul nu există!

Prin *argumentul dihotomiei* este redusă la absurd ideea divizibilităţii nesfârşite, a dihotomiei (adică a împărţirii în două, la infinit). Dacă un segment de dreaptă este divizat, mai întâi, în două şi, apoi, fiecare jumătate în două şi aşa mai departe, procedeul nu va putea duce niciodată la un rezultat final.

Pentru a explica *iluzia mişcării*, argumentele lui Zenon sunt evidenţiate de către Aristotel însuşi în *Fizica* sa. Să le luăm pe rând:

[10] Anton Dumitriu – *Istoria logicii, vol. I,* ed. cit., p.104
[11] Ibidem.
[12] Ibidem, p. 105

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

- *Argumentul săgeții:* săgeata trasă din arc este în repaos, aceasta deoarece fiecare corp se află în repaos când ocupă un spațiu egal cu el însuşi; şi cum şi ceea ce zboară ocupă mereu, în orice poziție şi în orice moment s-ar afla, un spațiu egal cu el însuşi – rezultă că aceasta nu se poate mişca!

- *Argumentul legat de Ahile şi broasca țestoasă*: Ahile, cel iute de picior, erou al războiului troian, nu va putea întrece niciodată la fugă o broască țestoasă, aceasta deoarece el va ajunge, mai întâi, în locul de unde a plecat broasca țestoasă, care între timp a dobândit un anumit avans, şi chiar dacă va reuşi să se apropie de aceasta Ahile n-o va ajunge niciodată, căci broasca va avea mereu un plus de distanță parcurs.

O schiță logică a aporiei mişcării a lui Zenon va arăta cam aşa, în presupunerea existenței a trei serii de corpuri:

AAA – corpuri în repaos

BBB –> corpuri într-un sens de mişcare

<– **CCC** corpuri într-un sens de mişcare contrar seriei anterioare

Iar dacă acceptăm ideea existenței unității de timp indivizibile, atunci avem următoarea figură statică:

AAA

BBB

CCC

De aici deducem că Zenon configurează cel mai bine teoria eleaților, legată de existență şi non-existență (adică ființă sau non-ființă), care poate fi rezumată astfel: „Este real ceea ce este rațional, şi invers, ceea ce este gândibil rațional este real."[13] Dar, să precizăm că pentru Aristotel demonstrația prin metoda reducerii la absurd, era una negativă, el preferând demonstrația afirmativă.

De numele lui *Heraclit din Efes* (540-470 î. Chr.), numit ca şi gânditor „Obscurul", este legată o anumită metafizică, zisă a „mobilismului etern", conform propriilor lui aprecieri dintr-o scriere fragmentară: „Totul se schimbă, totul curge, nimic nu se opreşte..."[14] Aşadar, considerând mişcarea drept principiu a tot ceea ce există, acceptând multiplicitatea şi diversitatea lucrurilor, înțelegând Unitatea ca rezultat al „luptei contrariilor", el chiar afirmă că „din luptă se nasc toate, lupta este tatăl tuturora, dar toate se unifică într-o armonie superioară care este logos-ul."[15] Formulând ideea devenirii ca armonizare sau îmblânzire a contrariilor, Heraclit instituie *metoda dialectică,* ca lege a transformării realității.

Anaxagora din Klazomene este considerat de către doxografii greci drept discipol al lui Anaximene. El considera că ideea de cosmos semnifică, în plan real, ordinea din lume, dar o ordine rațională datorată unui element distinct de lume – rațiunea sau inteligența, cunoscută în cultura greacă sub denumirea de *nous*. Deşi în teoria sa filosofică arată că toate lucrurile din lume sunt făcute din *homeomeri,* Anaxagora precizează clar că nous-ul nu

[13] Ibidem, p.107
[14] Ibidem, p.108
[15] Ibidem, p. 109

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

participă cu nimic la structura acestora, deoarece atunci acesta (*nous*-ul) ar fi la fel de imperfect ca orice lucru lumesc, ori „*nous*-ul mişcă şi ordonează totul; ceea ce trebuie să fie, ceea ce a fost, ceea ce este, ceea ce va fi."[16]

Empedocle din Agrigentum (oraş din Sicilia, colonizat de greci) este cunoscut ca poet (prin poemele *Despre natură* şi *Purificările*, conţinând aproximativ 450 de versuri) şi filosof (prin cele trei lucrări cu conţinut divers cunoscute: *Despre medicină, Politicii* şi *Introducere la Apollo*). Aderând la gândirea lui Anaxagora, Empedocle considera ca principiu primordial al lumii *inteligibilitatea*, explicând în mod ştiinţific, în fragmentul 8 al scrierilor sale că, în ciuda tuturor transformărilor vizibile, în fond, nimic nu se pierde şi nimic nu se creează: „Nu există intrare în existenţă nici sfârşit în moartea funestă pentru ceea ce este perisabil, ci numai un amestec şi o schimbare a ceea ce a fost amestecat."[17] Precupat de găsirea unor elemente din al căror amestec să rezulte întreaga existenţă, el le identifică în cele patru „stihii" sau rădăcini care stau la baza tuturor lucrurilor: apa, focul, pământul şi aerul – aerului însă îi dă denumirea de eter (element, să recunoaştem, ceva mai subtil!).

Logica atomiştilor Leucipp şi Democrit. Disputa dintre întâietatea teoriei atomiste continuă şi azi: a fost Democrit sau a fost Leucipp autorul? Lumea, în întregime, este concepută ca fiind alcătuită dintr-o mulţime infinită de *atomi* (aceştia au mărime, dar sunt indivizibili), care se mişcă în vid datorită unei „forţe" pe care cei doi gânditori recunosc că nu au identificat-o, dar au stabilit că le imprimă capacitatea de a se concentra, de a se aglomera şi de a se despărţi, generând astfel toate metamorfozele din Univers. Se ştie însă, din scrierile lui Diogenes Laertios, că Democrit este primul autor grec al unui tratat de logică, intitulat *Despre chestiuni de logică sau canonul*, în care admitea că omul poate dobândi două feluri de cunoştinţe: unele cu ajutorul inteligenţei şi unele cu ajutorul simţurilor. În fragmentele rămase din scrierile lui, acesta explică: „Există două forme de cunoştinţe: o cunoştinţă pură şi legitimă şi alta impură şi obscenă: văzul, auzul, gustul, mirosul şi pipăitul aparţin acestei ultime forme. Dar cunoştinţa pură este complet distinctă." Ceva mai încolo, lămurind: „Aparenţă culoarea, aparenţă dulcele, aparenţă auzul; în realitate nimic decât atomii şi vidul."[18]

4. Logica socratică

Fiu al unei moaşe şi al unui sculptor, atenianul Socrate (469-399 î. Chr.), este preocupat nu atât de studiul lucrurilor, ci mai degrabă de studiul ideilor despre lucruri, singurele care contează, căci „Adevărul este pentru el esenţa conceptului, principiul lucrului."[19] Cum moştenirea sofistă era derutantă, întrucât sofiştii au preluat conceptele aşa cum erau ele formulate în limbajul uzual, nedefinite confom principiului raţionalităţii, Socrate îşi asumă misia de a le reconstrui şi de a le fixa logic pentru a nu permite mutaţii absurde şi cu totul hazardate. Cele două principii *tari* de la care pleacă meditaţia socratică vor sta, mai târziu, la temeliile gândirii moderne, ele dobândind în filosofia lui René

[16] Ibidem, p. 115
[17] Ibidem, p. 116
[18] Ibidem, p. 119
[19] Ibidem, p. 137

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

Descartes atributul îndoielii metodice a sufletului cugetător, care are drept certitudine doar existența sa indubitabilă, şi anume: „fiindcă ceea ce nu ştiu nu pretind că ştiu!”[20] şi o alta, care nu este decât celebra deviză a lui Thales din Milet, inscripţionată pe frontispiciul templului din Delphi: „Cunoaşte-te pe tine însuţi!” Modalitatea identificată de filosof pentru a defini conceptele este arta moşitului sau *maieutica*, adică metoda de a ajunge la adevăr – metodă denumită aşa în memoria mamei sale, care profesase îndeletnicirea de moaşă. Aristotel, cel mai de seamă savant al antichității, recunoaşte că Socrate a descoperit două procedee logice raționale: *procedeul inducției* şi *definiția generală,* primul fiind dat de cunoscuta ironie socratică sau de arta „de a strânge adversarul în menghina întrebărilor şi de a-l sufoca în propria lui contradicție”, făcându-se enumerarea cazurilor cunoscute, denumit de Stagirit *discurs inductiv*; iar al doilea este chiar maieutica sau *generalizarea inductivă,* în cadrul căreia, dintr-un număr redus de cazuri, „se inducea valabilitatea adevărului pentru toate celelalte cazuri posibile.”[21] Deşi Socrate nu a realizat o teorie a definiției – conform metodologiei logico-filosofice de mai târziu – el a folosit în demonstrațiile sale toate regulile definiției, descoperind „fundamentul științei în ceea ce face acordul gândirii tuturor oamenilor, fondul tuturor judecăților lor.”[22] Dar intenția dialecticianului Socrate este nu doar aceea de a oferi o știință utilă, necesară oamenilor, ci de a oferi o știință adevărată, în cadrul căreia adevărul poate fi validat chiar prin *generalizare* căci, conform maximei sale, „nu există decât ştiinţa generalului (...) aceasta este dealtfel şi explicaţia pentru care el caută cu atâta înverşunare definiția generală a conceptelor.”[23] Deşi nu a scris nimic, înțelepciunea socratică ne este cunoscută prin intermediul a doi dintre discipoloo săi – filosoful Platon şi memorialistul Xenofon.

5. Gândirea sofistă

Între reprezentanții acestei interesante şcoli de gândire, Protagoras din Abdera şi Gorgias din Lentinoi nu pot nicidecum lipsi.

În opinia primului – *Protagoras din Abdera* – fost elev al lui Democrit, pentru fiecare lucru din univers există două raționamente opuse unul altuia, argumentând aceasta şi formulând celebra sa maximă: „Omul este măsura tuturor lucrurilor, şi a celor care există precum există, şi a celor care nu există precum nu există.”[24] Între lucrările care cuprind aspecte ale principiilor sale de gândire, menționăm: *Arta controversei, Despre luptă, Precepte, Discuții contradictorii, Despre științe* etc. Tot el a împărţit vorbirea în şapte specii distincte: naraţiunea, întrebarea, răspunsul, comanda, raportarea, rugămintea, invitarea – şi a admis că acestea ar constitui fundamentele vorbirii.

Concepţia lui *Gorgias din Lentinoi,* afirmată în scrierea *Despre non-existență sau despre natură* dezvoltă următoarele trei teze: 1. în lume nu există nimic, cu precizarea că nu există

[20] Platon – *Dialoguri* , în „Apărarea lui Socrate”, traducere de Cezar Papacostea, Editura Iri, Bucureşti, 1998, p.15
[21] Anton Dumitriu – *Istoria logicii, vol. I,* ed. cit., p. 139
[22] Ibidem. 140
[23] Ibidem
[24] Ibidem, p. 129

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

nici neantul nici existentul; 2. dacă ar exista, totuşi, ceva acesta nu ar putea fi cunoscut de oameni; 3. dacă acest ceva ar putea fi, totuşi, cunoscut, el nu ar putea fi comunicat celorlalţi oameni prin cuvinte, „fiindcă cuvintele, departe de a produce cunoaşterea lucrurilor, o presupun... Concluzia lui Gorgias este că totul este fals, nimic nu este adevărat."[25]

Între meritele sofiştilor trebuie subliniată îndeosebi marea lor investiţie de spirit în *argumentul reciproc*; şi aici venim cu exemplul celui de-al treilea om: existenţa unui om presupune acceptarea ideii de om, iar această accepţie generală presupune automat, conform logicii sofiste, existenţa celui de-al treilea om, a celui de-al patrulea, ş. a. m. d., ca specii ale unuia şi aceluiaşi gen.

Confuziile logicii sofiste sunt criticate şi ridiculizate de către Platon în dialogul său, *Euthydem*: „Dacă cineva învaţă pe altul, va avea drept efect ca acela să fie înţelept şi să nu mai fie ignorant; el vrea să nu mai fie ceea ce este; aşadar vrea să-l distrugă."[26] Aristotel, în *Despre respingerile sofiste*, analizând erorile lor de raţionament, combate cu argumente logice echivocul, propoziţiile şi formulările acestora, care aduc mai mult a jocuri de cuvinte, ca în exemplele: (1) „Este posibil ca un om care este aşezat să meargă; deci este posibil ca un om să meargă stând."; (2) „Acest câine are pui; deci este tată; dar el este al tău; deci este tatăl tău; tu îl baţi însă; deci îl baţi pe tatăl tău."; (3) „Doi şi trei sunt cinci; deci doi sunt cinci şi trei sunt cinci."

Aşadar, punând în forme extrem de variate problema gândirii, „momentul" sofist constituie o treaptă pozitivă în istoria logicii, deoarece prin sofişti „gândirea începe să se gândească pe ea însăşi, să-şi examineze propriile ei procese şi să le evalueze."[27]

6. Logica lui Platon

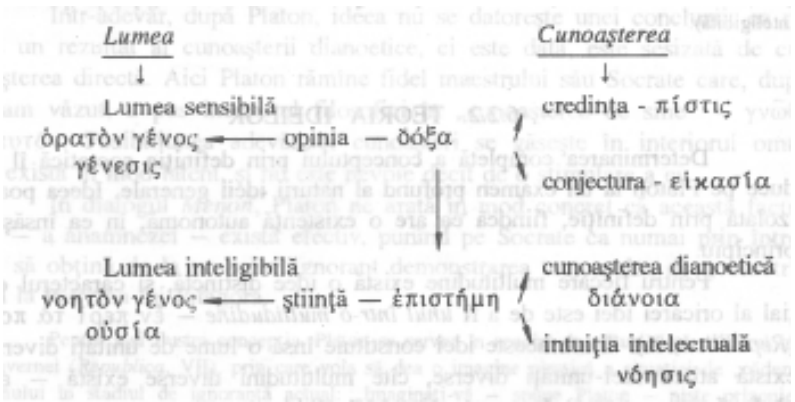
Discipol al lui Socrate, filosoful Platon (428-347 î. Chr) a dus mai departe teoria magistrului său despre generalitate şi esenţă, acordând un rol preponderent spiritului creativ şi cunoscător. El a lăsat moştenire umanităţii o operă culturală monumentală: 35 de dialoguri şi câteva scrisori. Între acestea se numără şi dialogurile din tinereţe, tributare lui Socrate, axate mai mult pe o problematică de ordin moral (*Apologia lui Socrate, Menon, Eutyhphon, Criton, Protagoras, Gorgias* ş.a.), dar şi scrierile din perioada maturităţii, conţinând preopria sa concepţie de gândire, diferită de aceea a Magistrului (*Theaitetos, Philebos, Parmenide, Cratylos, Politica* ş.a.) şi cele din ultima etapă a vieţii, care se caracterizează printr-o ingenioasă expunere, notele de originalitate ale doctrinei sale completându-se cu fineţea meşteşugarului într-ale stilului literar (*Phaidon, Timaios, Symposion, Republica, Legile*).

Aşadar garanţia cunoaşterii este spiritul cunoscător, concluzie extrasă din maxima thalesiană „Cunoaşte-te pe tine însuţi!", iar în demersul său de analiză gnoseologică Platon distinge, cu subtilitate, două etape graduale: I. *opinia* – configurată prin intermediul simţurilor, şi II. *ştiinţa* – formată exclusiv prin inteligenţă. Apoi, cunoaşterea de gradul I, „care e o cunoaştere aproximativă, şovăitoare, foarte utilă în practică", dar al cărei obiect

[25] Ibidem.
[26] Ibidem, p. 133
[27] Ibidem, p. 135

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

este efemer, nu ne oferă altceva decât „o cunoaştere a lumii sensibile care, ca şi această lume, nu poate avea nici un fundament, nici în ea însăşi şi nici în aparenţa acesteia."[28] Acest tip de gnoseologie se raportează la alte două moduri de cunoaştere: a) *la credinţă*, atunci când se referă la obiecte şi b) *la o conjectură*, când are în vizor imaginile lucrurilor sensibile. Dar toate aceste diviziuni ale cunoaşterii sunt specifice lumii sensibile, fiind în deplin acord cu manifestările pieritoare şi instabile ale acesteia. Însă, conform teoriei platonice mai există, în paralel, şi o lume inteligibilă, eternă şi imuabilă, care nu poate fi cunoscută decât prin inteligenţa vie a omului, iar ştiinţa ar reprezenta tocmai cunoaşterea acestei lumi care are, de asemenea, două modalităţi „de lucru": a) facultatea de a raţiona sau *dianoia,* care porneşte de la idee şi b) intuiţia intelectuală sau *noesis*, reprezentând un act de cunoaştere original prin care este interpretat „inteligibilul." Diferenţa dintre *dianoia* şi *noesis* poate fi rezumată astfel: dacă în cazul primului mod este strict necesar un punct iniţial de plecare pe care se desfăşoară, apoi, raţional întregul evantai de consecinţe; al doilea mod de cunoaştere nu necesită un punct de sprijin, adică nici o ipoteză de lucru (fiind „neipotetic"). Aşadar avem, în concepţia lui Platon, o lume duală şi o teză epistemologică a dublei cunoaşteri: *prin opinie*, pe de o parte, şi *prin ştiinţă*, pe de altă parte, conform reprezentării de mai jos.

Punându-şi problema de a descoperi o cale care să conducă „subiectul cunoscător", de la iluzie şi aparenţă la realitate, mijlocindu-i *ieşirea* din lumea sensibilă şi *intrarea* în lumea inteligibilă, Platon arată că întreaga chestiune este de natură raţională şi un atribut al *nous*-ului (al inteligenţei), în sensul că „ştiinţa îl poate pune pe cel care o cunoaşte într-o altă stare a firii, astfel că a cunoaşte va însemna o imitaţie a divinului."[29] Pe urmele eleaţilor, gânditorul explică impresiile de mic şi de mare, de unu şi multiplu, dar şi modul cum aceste senzaţii iscă unele contradicţii ce determină „reflecţiile sufletului care este constrâns să facă cercetări şi să caute ce este unitatea. Luând contact cu ştiinţele, cu aritmetica, geometria, muzica, astronomia, sufletul se întâlneşte cu unul şi multiplul, cu operaţia dianoetică, prin care acceptă ipoteze şi urmăreşte apoi consecinţele lor. Astfel se vor cunoaşte legile necesare ale geometriei, raporturilor armonice ale sunetelor, care sunt şi ale

[28] Ibidem, p. 142
[29] Ibidem, p. 143

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

astrelor etc. Ceea ce caută mintea noastră este o raţiune pentru ordinea pe care o descoperă în tot ce formează lumea sensibilă."[30]

7. Elemente formale în logica lui Aristotel

Aristotel s-a născut la Stagira, în Macedonia, în anul 384 î. Chr., şi a murit la Chalcis, în Eubeea, în anul 322 î. Chr. Scrierile lui sunt încadrate de către specialişti în specia *philosophia perrenis*, adică o filosofie eternă, peste care nu se poate trece. Lecţiile pe care le-a predat magistrul în vestitul său Lyceum erau împărţite astfel: unele se numeau *exoterice* – referindu-se strict la retorică, adică la arta de a argumenta şi la ştiinţele poilitice; altele se numeau *acromatice* – cuprinzând problemele de logică şi fizica.

În privinţa lucrărilor de logică ale Stagiritului, acestea au fost orânduite de către Andronicos din Rhodos astfel: 1. *Categoriile* (sau, în latineşte, predicamenta), 2. *Despre interpretare* (sau hermeneutica), 3. *Analiticele prime* (sau teoria silogismelor), 4. *Analiticele secunde* (sau teoria demonstraţiei în ştiinţe), 5. *Topica* (sau dialectica, adică arta demonstraţiei probabile) şi 6. *Respingerile sofiste* (sau critica gândirii sofiştilor). Alte elemente de logică, complementare, sunt identificabile în *Metafizica, Retorica* şi *De anima,* care completează tabloul sistemic al logicii aristotetice (cunoscută, de altfel, iniţial, sub denumirea de *Organon*, adică de unealtă, de instrument în cunoaşterea adevărului).

Similar lui Platon, dascălul său, Aristotel îşi compartimentează *ştiinţele* în trei clase: *1. Teoretice* – cuprinzând: metafizica, matematica, fizica; 2. *Practice* – din rândul cărora fac parte: etica, ştiinţele economice, politica (retorica subsumând-o acesteia); *3. Poetice* – cu conţinutul: muzica, poezia şi arhitectura. Logica nu figurează nicăieri între acestea, ea fiind considerată de filosof drept „o ştiinţă a tuturor ştiinţelor", neintegrabilă niciuneia dintre cele trei clasificări, constituindu-se aşadar într-un „corp de propoziţii, unele admise fără demonstraţie şi altele prin demonstraţie (...), o ştiinţă a deducţiei, adică un sistem de reguli prin care se face deducţia."[31]

Eidos-ul aristotelic are în vizor două elemente fundamentale: *forma* şi *materia.* Prin urmare, preocupările Stagiritului pentru degajarea generalului din individual ajung la următoarea concluzie: „individul, care singur există material, este însă compus din materie şi din formă sau idee."[32] Forma, ideea sau esenţa – sunt, în special, obiectul logicii aristotelice. Avem două principii nou-create: forma / ideea şi materia, care se conjugă şi explică devenirea realităţii, căci „toate lucrurile din lume sunt compuse din formă şi materie"[33] Dar şi aici putem avea, uneori, situaţii opozante: „ceea ce este materie la un anumit nivel, devine formă la un alt nivel. De exemplu, sufletul este formă în raport cu corpul, dar este materie în raport cu inteligenţa."[34] O descriere simplă a *devenirii aristotelice*, între cele două principii fundamentale (forma şi materia) trebuie să aibă în vedere că materia este posibilitatea pură, având o atracţie perpetuă către esenţă sau formă / eidos,

[30] Ibidem, p. 144
[31] Ibidem, p. 188
[32] Ibidem
[33] Ibidem, p. 189
[34] Ibidem, p. 190

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

„făcând din substratul posibil o realitate."[35] Aşadar, „întreaga realitate nu este altceva decât realizarea unor posibilităţi, prin încorporarea formei în materie, prin realizarea ei concretă, sau trecerea posibilului din simplă virtualitate în act."[36] Rezulatul final al tuturor acestor explicaţii ar fi: „devenirea realităţii este încorporarea universalului în individual."[37] Dar, cum contactul cu câmpul realului se face prin simţuri, „acest prim contact nu ne duce încă la cunoaştere; din masa senzaţiilor gândirea extrage, printr-un travaliu succesiv, esenţialul – formele inteligibile – obiectul pur al gândirii care, degajat de orice materie, devine *act pur*."[38]

În descrierea lui Aristotel însuşi, procesul complex prin care gândirea ajunge la formele inteligibile, pornind de la senzaţie, înregistrează următorul traseu: 1. *imaginaţia* – prin intermediul căreia materialul sensibil suferă o primă prelucrare, „degajând calităţile generale", astfel încât imaginea rezultată prin *fantasia* este „ceea ce este figura geometrică faţă de adevărul rezultat cu ajutorul ei."[39]; 2. plecându-se de la aceste imagini, vor fi extrase *ideile inteligibile* din lucrurile sensibile; 3. operaţia finală a procesului o face intelectul sau gândirea, în varianta aristotelică purtând denumirea de *nous*-ul, care „are intuiţia directă a esenţelor, a formelor inteligibile"[40] (deşi, legat de acest aspect, trebuie să precizăm că Stagiritul vorbeşte de două „faţete" distincte ale intelectului sau *nous*-ului, şi anume: *intelectul activ*, care are funcţia formei, şi *intelectul pasiv*, care are funcţia materiei). În rezumat, avem deci următorul tablou continuu de procese logice: *imaginaţia – extragerea ideilor inteligibile – intuiţia esenţelor* sau *nous*-ul.

Aristotel este strălucitul inventator al termenilor necesari în *analiza propoziţiilor* – analiză în cadrul căreia orice raţionament este înţeles ca o formulare logică în care subiectului i se atribuie un predicat, iar raţionamentele, la rândul lor (false sau adevărate) pot fi grupate în patru tipuri de propoziţii distincte, după cum urmează: afirmativă universală, negativă universală, afirmativă particulară şi negativă particulară – ceea ce a dus, mai târziu, la instituirea *pătratului logic* al filosofului roman Boethius (după unii invenţia i-ar aparţine lui Apuleus).

La acestea se adaugă *studiul silogisticii*, al naturii şi structurii silogismului, ca forme de raţionament eficace, alcătuite din două premise (una majoră şi alta minoră) şi o concluzie. În fundamentarea logicii sale el a instituit tabloul atotcuprinzător al celor zece categorii sau *„decalogul categorial"*: esenţa, cantitatea, calitatea, relaţia, locul, timpul, situaţia, posesia, acţiunea şi pasiunea. Apoi, ca prag însemnat în atingerea esenţei lucrurilor, studiază *definiţia*, iar, ca raport ontologic între general şi individual, cercetează *judecăţile,* împărţindu-le corespunzător, după modalitate: asertotice (când se raportează la realitate), apodictice (când se referă la ceea ce este necesar) şi posibile (cu referinţă la ceea ce este posibil), şi

[35] Ibidem.
[36] Ibidem.
[37] Ibidem.
[38] Ibidem.
[39] Ibidem.
[40] Ibidem.

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)

după diversele lor aspecte contradictorii (opozabile) sau conversive (când se poate schimba subiectul în predicat şi predicatul în subiect).

Dar o gândire consecventă, clară şi precisă, avea nevoie de câteva *principii* solide, de la care să nu abdice nicicând, Stagiritul configurându-le şi stabilindu-le rostul şi rolul lor în structura ştiinţei sale, acestea fiind: *principiul identităţii* (care stipulează că în cadrul unui discurs dat, conceptele si afirmaţiile trebuie să rămână aceleaşi, fără o schimbare forţată a înţelesului, ele rămânând identice cu sine), *principiul terţiului exclus* (prin care se admite că, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport, orice propoziţie este sau adevărată, sau neadevărată, sau acceptată, sau neacceptată într-un sistem de propoziţii, a treia posibilitate fiind exclusă, adică terţul este exclus) şi *principiul noncontradicţiei* (conform căruia două propoziţii contrare, adică una de forma *p,* iar cealaltă de forma *non-p*, nu pot fi adevărate, dar pot fi ambele false, în acelaşi timp şi sub acelaşi raport).

Un rol semnificativ a avut Aristotel în organizarea raportului dintre logică şi retorică, lucru vizibil mai ales în critica ideilor platonice din scrierea *Gorgias*, unde pledează pentru un discurs veridic şi nemanipulator, stârnind un viu interes şi astăzi pentru cercetătorii logicii tradiţionale, care apreciază că „o bună retorică trebuie să se aplice raţionamentelor ale căror enunţuri sunt verosimile (iar nu doar adevărate), ancorându-se în legile logice, care dictează regulile raţionamentelor valide."[41]

În concluzie

Drumul gândirii omeneşti a fost lung, greu, presărat adesea cu tot felul de meandre (mai mult sau mai puţin ademenitoare), dar în configurarea unei ştiinţe a adevărului nu putem ignora rolul vechilor culturi orientale şi, mai apoi, al gânditorilor presocratici şi al sofiştilor Eladei. Iar locul celebrilor dascăli ai omenirii – Socrate, Platon şi Aristotel – este bine determinat astăzi, vădindu-se cu claritate şi fiind recunoscut ca atare rolul covârşitor al celui din urmă. Căci în viziunea lui Stagiritului orice ştiinţă adevărată nu poate fi decât „ştiinţa universalului", însă dacă „ştiinţele particulare" pornesc de la lucruri spre a ajunge la relaţiile lor generale, în schimb, logica porneşte de la *concepte* şi „stabileşte relaţia între concepte şi nu între lucruri."[42] Aşadar, ocupându-se de formele abstracte, conceptuale – care nu sunt altceva decât „reflexii în intelectul pasiv al formelor inteligibile ale intelectului activ" – logica lui Aristotel este o logică formală, aşa cum şi-a dorit-o iniţiatorul ei în urmă cu peste 23 de secole. Ea se va completa, ulterior, cu dezvoltarea propoziţiilor, cu studiul hermeneutic al paradoxelor din şcolile megaro-stoice şi, mai ales, va concentra interesul spiritelor ştiinţifice ale evului mediu european asupra moştenirii aristotelice în cadrul elevat şi riguros al învăţământului scolastic, unde ciclul de învăţare *trivium* cuprindea, obligatoriu, pe lângă gramatică şi retorică, şi logica!

[41] Marie-Dominique Popelard, Denis Vernant – *Elemente de logică*, traducere de Ion Vezeanu, Institutul European, Iaşi, 2003, p.14
[42] Anton Dumitriu – *Istoria logicii, vol. I,* ed. cit., p. 192

BDD-A20509 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:10:11 UTC)